

مکرکه صورت مخصوصه آرانوب بولمیش اولسون *me'ger ki sūret-i maḥsūsa-da ara-n-ıp buḥ-un-muş ol-sun* (EKREM BEY) «à moins qu'on ne le recherche tout spécialement et qu'on ne le trouve»;

بو ایش قولای اولماز مکر سز همت ایدرسه کز *bu iş kolay ol-a-ma z me'ger siz him-mel ed-er-se-niz* «cette affaire ne sera pas facile, à moins que vous n'y prêtiez votre concours» (SAMİ BEY).

İHTAR. — *me'ger* kelimesi bu kavramıyla *yoksa* (§ 467) zarfının ve bilhassa eski Osmanlıca'da esasen beraberce de kullanılabildiği *illâ* zarfının mânâsına yaklaşıp.

Ml. : *câyiz değil-dir (ki o mal-dan) yi-yâ illâ me'ger ki ödünç ol-a* [1] A.U.E «il ne pourra user (manger) de ce bien à moins que ce ne soit à titre de prêt (= à charge de le rembourser)» (1426 yılı yazmaları yap. 216);

اگر انی سزه ورسلا انی اور دکلمز الا مکر ناچار اب کوز یومب کره سنمکه الامز *eg'er an-ı siz-e vir-se-ler an-ı al-ur değil-siz illâ me'ger nâ-çâr ol-ub g'öz yum-ub kerh-si-n-meg-le al, a siz* [2] A.U.E «si on vous le donne, vous ne l'accepterez pas, à moins que ce ne soit à contre-cœur en fermant les yeux et manifestant de la répugnance» (Aynı yer, yap. 148 V°).

me'ger kelimesi de *illâ* gibi amma, lâkin «mais» mânâsını almıştır. (Bakınız altındaki bende).

1014. 2° *me'ger* kelimesi mülhatapça beklenilmez olan, birdenbire bastırılan veya once bilinmez sayılan bir hâdiseyi ortaya dökmek icap ettiği zaman da kullanılır (ki o zaman bunun Fransızca karşılığı «voilà que, mais, or» olur) mk. § 985.

Bu takdirde *me'ger* kelimesine (cevher «substantif» fiilinin faraziye «suppositif» siygasının müfret gaibi olan *i-se* yerinde olarak) *-se* sondalığı ilâve edilebilir.

O zaman fiil, ihbariyenin muzari siygası ve çoğu zaman şek ve zann (nakli) «dubitatif» siygalarından *-miş* unsurunu havi olan bir siyga, gayri muayyen mazi siygası veya naklinin mürrekkep siygası olur.

Ml. : *ben on-u çal-ıŝ-kan bir çucuk san-ır-de-m me'ger yara-ma-z tembel bir-i-si i-miş* «je le croyais un enfant travailleur; or, il paraît que c'est un mauvais garnement et un paresseux»;

ben hekim ara-mağ-a gid-di-m me'ger-se o iyi-le-ŝ-ib dışarı çık mış «je fus chercher le médecin; mais lui, s'étant senti mieux, sortit (entre temps)».

1015. *me'ger* edatı zarf olarak şunlara yarar :

1° Sorulu bir çalışmada olan kelâmlarda tubafsama yollu bir nidalık «exclamatif» mânânın yerini tetmağa :

Ml. : *merhamet-den naraz hâsil ol-ur» söz-ü me'ger ne kadar doğru olur* «combien elle est vraie la parole (qui dit que) la compassion engendre le mal».

[1, 2] Metinde bu misallerin arap harfli kelimelerinden bazıları harekelidir. A.U.E

﴿قَدْ كَانَ اللَّهُ تَعَالَى دَانَ يَكَا دَعْوَتِ اللّٰسِكْرِ﴾ *kaçan Allah ta'ālā dın yañ-a da'vet ol-ın-sa-ñız* [1] «quand vous sciez appelés auprès de Dieu» (1426 yılı yazmaları, yap. 118);
 ﴿اَوَّلَكُمْ لَمْ يَكُنْ بِرَكْسِيَةِ ثَقَلِ نَقْمَتِنِ يُوَدِّبُ اَنِي عَفْوِ اَيْلِي﴾ *ol-ar kim kaçan bir kim-se-ye kağ-ı-sa-lar kağ-ı-mag-ın yud-ub an-ı 'afv ey-le-ye* A.U.E «ceux qui, iorsqu'ils sont irrités contre quelqu'un, ravalent leur colère et lui pardonnent» (Aynı yer, yap. 194 V°) [2].

İHTAR. — Bugün bu edat ancak lehçelerde (meselâ Meraş'ta) *-(y)ince, -(y)inciz* (§ 1392, 2°) ulaşıyla kullanılır: *yaçan çyızneiz* «dès qu'il sortit».

1017. *kaçan* kelimesi yerinde şu edatlar kullanılmaktadır (ki, bunlardan hiçbirisi pek o kadar kullanılır değildir; çünkü Türkçede daha ileride § 1370, vs. bahsi geçecek olan yapılar tercih edilmiştir).

1° *vaktā ki* (mk. *vakta kim* çeşidini ve Cezâyir, 1719 yazmalarını, yap. 42 V°).

MI. : *vaktā ki ev-le-n-di-m* «lorsque je me mariaii»;

vaktā ki sabah ol-ur Nizāmi (meşhur İran şairi) g'el-ir «lorsqu'on fut au matin Nizāmi (le célèbre poète persan) arrive» (FĀİK REŞAD);

vaktā ki g'el-ib bāhār yekser «lorsqu'on arrive au printemps, inopinément, Et qu'un renouveau se manifeste dans la nature».

2° *nevaqıt ki* [3] edatı, bilhassa yabancılar tarafından kullanılır olmakla beraber, eski Osmanlıca'da *ne vaqt-in* şekliyle (-in aietlik edatiyle beraber olarak bk. aşağıda § 1016) bulunmakta idi.

MI. : *ne vaqt-in kes-il-ür-se* «lorsque (l'état d'impureté de la femme, après les couches) cesse, il faut prendre un bain et faire une prière» (Ris. B., s. 83).

[1] A.U.E. Bundaki arap harfli misalde iki kelime harekelidir. A.U.E

[2] Bundaki arap harfli misalde dört kelimededen madası harekelidir. A.U.E

[3] *O vakit ki, ol, vakit kim, o dem ki, o zaman ki, ne zaman ki* gibi mürekkep bağlaçların da kullanıldığı görülmektedir :

* *O vakit kim üç ok boz ok yıgnak olsa ol vakit Kazan yagma ederdi* (Dede Korkud, 166).

* *Ne zaman ki bezm-i gam-da bölüşüldü kâle-i gam*

Bize hisse-i mehabbet dil-i pâre pâre düşdü. Şeyh Gâlib.

* *O dem ki dalga-ları unsur-u hurüşân-iñ*

Bana peyâm okur edvâr-ı sermediyet-den. Ekrem.

Neçe kim de belki ne çağ kim (=ne zaman ki) den bozma olarak bu mânada kullanılmıştır :

* *Neçe kim bu düşü gördüm şundan berü aklım usum direbilmen* (Dede Korkud, 25).

Bu mâna ile *o gün ki, ne gün ki* de kullanılır :

* *O gün ki ben seyahate çıkmıştım, o gün mektubunuzu eve bırakmışlar.* A.U.E

[4] Metindeki arap harfli kelimelerden ikisi harekelidir. A.U.E

3° هانكى hemān ki, هانكىم hemān kim odaları ki, caki Osmanlıca'da (*hemān* zarfı bk. § 426 yerine) *-ince* «dès que» mânasını ifade eder.

MI. : هانكى اوغلتىچىلرى كوردى هي بولر نه ندر ددى *hemān ki oğlan-cık-ları g'ör-di hey bun-lar ne neme-dir de-di* A.U.E. «dès qu'il vit les enfants, il demanda qui (proprement «quelle chose, quoi» = *ne neme*, mk. § 319 *sonları*) ils étaient». (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 3i V°);

هانكى [1] *hemān ki Anadolu kâfir-le dut-uş-dug-ı gibi Turhan Beg Rumeli ile dön-üb kaç-dı* A.U.E «dès que les troupes d'Anatolie furent aux prises avec les infidèles, Tourkhan Bey prit la fuite avec celles de Roumelie» (*Aynı yer*, yap. 47).

1018. Mürekkep bağlaçlar listesi (şöyleleriyle) daha çok uzatılabilir:

بولايک *bol-ay ki* (mk. 620, İhtar) [2];

تو هادى *tū hadi-ki* «à tel point que...; à telles enseignes que...»; (= o hadd-e kaç-dar ki, o dereceye kaç-dar ki...);

حال بو *hal-bu-ki* «taudis que...» (§ 408);

Bu tabiriin mânadaşı: حال بودرکه *bu hal-de ki* ve daha tam şekli *hal bu-dur ki* (XV° asır) [3];

[1] Metinde arap harfli misaldeki *gibi* kelimesi harekelidir. A.U.E

[2] Ve بولايک kelimeleri ki, bunlar eski *olmak* mânasındaki *bolmak* dan talep ve temenni siygasının gaip şekliyle *ki* den ibaret olup, Farsça *kāşki* (= Türkçemizde *keşke*, *keşki*) karşılığıdır:

* Gel gidelim ikisinden biri bolay ki canı vire alğıl menüm canımı kogul dedi (*Dede Korkud*, 91);

* Güreşdiler ola mı bolay ki bizimki yeñe dediler (*Dede Korkud*, 151).

* Varayın bolay ki bir esir vireydi oglancığım kurtaraydım dedi (*Dede Korkud* 123).

Bunun اولايک *olayim*, اولايكم *olayim ki*, اولايكم *olayim ki*, *olmayakim* suretleri de vardır:

* Olakim bir agzı dualının alkışıyle tañrı bize bir yetmān ogul vire (*Dede Korkud*, 9);

* Gelüü oğlanı kovlayalım olakim öldüre (*Dede Korkud*, 11);

* Gördüü mü men maña n'eldim oğlana korhınç haberler vireyim olakim gitme-yo döne didi (*Dede Korkud*, 98);

* Öleyim agzın için ogul olakim menim geçmiş günümü andırtmayasın didi (*Dede Korkud*, 138).

* Hey hey dayeler habam maña ben seni yüzü nikablu Beyrek'e virmişim dirdi olmyakim bu ola mere çağırın haberleşelim didi (*Dede Korkud* 42):

* Sakın olmaya ki Fārisi okuyasın. *Ziyā Paşa*.

Hâşâ ki kelimesi de olmaya ki (= olmasını istemem ki) yerinde kullanılırdı:

Oldur bana murād ki oldur sana murād + *Hâşâ ki* sende özge ola müdde'ā baña. Fuzūli

[3] * Kelimeler birbirine dargın öküz gibi bakıyorlar halbuki şürde vezin ile beraber mâna da şartdır. *Ziyā Paşa*;

* Maşallah, demek bir çırakla yetiştiremiyorsun. Halbuki bana bir çırak fazla geliyor. *Hâlid Ziyā*;

* Vişne yalnız reçel ve şuruba yarar, halbuki reçel ve şurubu da güzel olmaz. Refik Hâlid

* Öyle garip bir itimad-ı kuvvet-i vardı ki, insan bu çocuğa bir iş gördürmeden kabil değil bir şey veremezdi; halbuki ben hep onun zavallı küçük ayaklarını düşünüyordum. *Hâlide Edib.* - A.U.E

MI.: [1] *عبدالرحمن اكا دديك يكا سكرمين بو حالده كم بن يدو كوئنده بيه حاضر دم سن بيه دكلدوك [1]*
'*Abd-ür-Rahmân an-a de-di-ki bañ-a sög-er-mi-sin bu hal-de kim ben Bedir g'ün-ün-de bile hazır-du-m sen bile degül-dü-n* A.U.E «Comment oses-tu m'insulter, toi qui n'étais pas au combat de Bedr, tandis que j'y ai pris part» (1426 yılı yazmaları, yap. 202 V°);

[2] *نتكم غزايه ورمغى خوش كوزمىز مشقت كلور حال بودر كه انده فتح كفار وار واسلام ظاهر اولوق وار [2]*
nite-kim gazā-ga var-mag-ı hoş g'ör-me-z-siz meşakkat g'el-ür hal bu dur ki an-da feth-i küffār var ve islām zāhir ol-mak var A.U.E «vous répugnez à aller à la guerre et cela vous est pénible, tandis que vous y trouverez la victoire sur les infidèles et l'exaltation de l'Islam» (*Aynı yer*, yap. 121).

Nidem ki [3] «plutôt que de...; au lieu de...» edatı ki, Karaman Türkçesinde kullanılır (... den ise; ... ecek yerde mânasıyla; A.U.E).

MI.: *pek kolay-dir haşat urgan-ı küçcük (acayib?) inne-niñ deliğ-in-den geç-sin, nidem-ki zengin g'ök yüzü pādīşah-ıg-ın-a gir-sin* «il est beaucoup plus facile qu'un gros cable passe par un trou d'aiguille, (plutôt) que le pauvre [4] entre dans le royaume du ciel» (T, 211).

bēnde du'ā ed-er-im fukara yaş-a-ya-sız nidem ki... müsrüfçü [5] ol-a-sız
«je fais des vœux pour que vous soyez pauvres, plutôt que dépensiers» (*Aynı yer*, 227);

Teodoros ol, vakit derecesiz ziyāde memnun... idi nidem ki aql-ın-ı kibir-iñ tüt-ün-ler-i kara-r-dık-lar-ın-da [6] «Théodoros était extrêmement joyeux, loin de laisser la fumée de l'orgueil obscurcir son esprit» (*Aynı yer*, II, 26).

Şu (Kırım lehçesindeki) misalden de anlaşılacağı üzere *nidem ki*, nin aslı *ne-den ki* dir: [7].

eyi-dir ki otur-a-sın ev-de ne-d(e)n ki sokağ-lar-da boş g'ez-e-sin [8] «il vaut mieux que tu restes à la maison que de te promener dans les rues» (KAZAZ, s. 213, I. 6. aşığından) [9].

[1] Arap harfli misalde *سكرمين* ve *حاضر دم* kelimeleri harekelidir. A.U.E

[2] Arap harfli misalde *ورمغى* ve *كوزمىز* kelimeleri harekelidir. A.U.E

[3] *m < n* değişimiyle, (*ne-den ki*) *ni-den ki*. A.U.E

[4] *zengin* kelimesinin karşılığı olarak bu, *le riche* olsa gerek. A.U.E

[5] *müsrif* yerine. A.U.E

[6] Müellifin burada verdiği *kara-r-dık-ler-in-de* sureti ses uyumuna uygun değil, ve aslında *kara-r-t-dık-lar-ın-da* olmak gerek. A.U.E

[7] Eski Osmanlıca lehçesinde bu mürekkep bağlaç şu sebeble-ki «parce que» mânasıyla *neden kim* suretinde kullanılırdı:

* Fuzûlî 'ayb kalma yüz çevirsem ehl-i âlemden

Neden kim her kime yüz tutdum andan yüz belâ gördüm. *Fuzûlî* A.U.E

Bu makamda eskiden *انۇنچۇن كي* *anuñçün ki* de kullanılırdı:

* Bunu niçün böyle ederdi anuñçün ki menden deli menden güçlü er varmıdır ki
çika menümle savaşa dirdi (*Dede Korkud*, 87).

[8] Bu, Türkçeye tamamiyle yabancısı bir cümle teşkilidir. A.U.E

[9] Böyle birleşik bağlaçlar listesine girebilecek daha başkaları da vardır:

İhtimal ki (= muhtemeldir ki, mümkündür ki); *belki* (= *belkim*, halk ağzında: *belkilim*). - A.U.E

* Ben devr-i şebâbında hod pesendlikle marîz idim, ihtimal ki hâlâ şifâ bulmamı-

III. BAHS. — Nidalar.

1019. İki türlü nidalık «exclamatif» edatlar vardır:

1° Çağrılı «interpellatif» nidalar ki muhatabı [1] çağırmak, ondan bir şey sormak, ona bir iş gördürmek veya bir şey göstermek için dikkati çekmeğe yarar:

2° Dokunaklı «affectif» nidalar ki, nefsanî «subjectif» mahiyette olup ruhun dokunaçlarını (duyu ve duygularını) ifade ederler; bunlar haykırılı nidalardır [2].

Bu ayrış tamamiyle kesin değildir: Çağrılı bir nida haykırılı (dokunaklı dokuncalı) bir kavramla da mânaca çeşitlenebilir.

Kelâmda nidaların yerine dair mutalâa. — Nidalar, uymaca «enclitique» olarak kullanıldıkları (bk. aşağıdaki bende, 2°) ve kelâmın içinde yer alan bir münâdâ «vocatif» [1] ile beraber buldukları haller müstesna, cümlelerin başında bulunurlar.

[1, 1] Bir muhatabı olan nidaların bu muhatabına Arapça'da (çağrılmış, nida edilmiş) manasıyla münâdâ «vocatif» derler: *ey çocuk* da *ey* nidasının muhatabı olan *çocuk* onun münâdâsıdır. Yine meselâ, *çocuk* kelimesindeki *ç* hecesinin *o* vokâlindeki vurgu nida, ve bu nidanın muhatabı olan sadece vurgusuz *çocuk* kelimesi münâdâdır. A.U.E

[2] Böylelerinin münâdâları yoktur. Bunlar mutlaka bir muhataba karşı değil, sadece ortaya, ve daha ziyade gaibe karşı içten gelerek ağızdan çıkarılan dokunak eseri sözlerdir. Araplar bu gibilerine ismi fiil (fiil ismi) adını vermişlerdir; çünkü onlara böyle kelimeler fiilden kinaye olan, bir fiil manasını ve hattâ bütün bir cümle manasını veren kelimelerdir: Meselâ, *ayf* haykırısı, *şaştım* fiili veya cümlesi yerindedir ki, bu bakımdan bu fiilin, bu cümlelerin bütününü ifade eden tek bir isim demektir. Şimdiki frenk gramercileri içinde bunu böyle sayanlar vardır. A.U.E

şındır. *Hâmid*;

* Babam şimdi çıktı, belki bir saate kadar gelir.

* Şemsiyesiz çıkmayın belkim yağmur yağar.

Bütün bunlar bu mânalarıyla (zarf olarak) da kabul ediliyor:

Belki kelimesi, *Hattâ, evlâ bi-t-tariğ* mânasına hakikî bağlaç rolindedir:

Onu yalıtız sâ'ir ehîbbâsına değil, belki akrabasına da tercih eder;

Kuvvet ile değil, belki ilim ile galebe çalınır. *Ş. S.*

Şöyle ki. şöylekim:

* ... söyle ki: Saraya cephesinden nazar olunduğda ittisâlinde bir dâ'ire, üzerinde azamelli bir kuleden ibaret fersûde-renk bir binâ görünür. *Sa'dullah Paşa.*

* Kız bir oğla Kan Turahya attı. Şöylekim başında olan bit ayağına indi (*Dede Korkud*, 11). - A.U.E

Bu son misaldeki mânası Fransızca'nın «de sorte que...» tabirine muadildir. Bu da yine *bir halde ki* tabirine uygundur:

* (Güneş) güyâ ki bir cevher-i seyyâl olmuş idi. Bir halde ki iki üç dakika geçer

I. ÇAĞRILI NİDALAR.

1020. Çağrılamağa yarayan nidalık edatlar, şu kullanışlarda görülebilir:

1° *Asıl çağrılı nida.*

2° *Pekiştirimli «corroboratif» edat* ki, kelâmı daha ziyade sağlamak daha ziyade canlı ve kuvvetli yapmak veya soruları daha ziyade pekiştirmek içindir.

Bu pekiştirimli edatlardan: *a* (§ 1021); *ha* (§ 1024) ve *ya* (§ 1035) gibi bazıları *uymaca* olabilir ki, o zaman bunlar cümlelerin sonunda gelir.

3° *Zarflık «adverbiale»* (veya zarf olan) *edatlar* ki, bunlar şu fikirleri vermek içindir:

Tasvip «approbation» *e* (§ 1022); *ha* (§ 1025); *he* (§ 1027); *hay hay* (§ 1030);

Hadeste devam: *ha* (§ 1025);

Hadeste kolaylık ve serbeslik: *hay hay* (§ 1030); *haydi haydi* (§ 1033).

4° *Bağlaçlık «conjunctif»* (veya bağlaç olan) *edatlar* ki, bir fikirden bir başka fikre geçildiğini ve başlıca bir nöbetleşmeyi, bir muhayyerliği «alternative» bildirmek içindir: *ha* § 1026. 2°).

geçmez ağaçlardan çiçeklerden dağlardan taşlardan yerlerden göklerden nur akmağa renk yağmağa başlamıştı. *Kemal.*

Şu var ki, şu kadar ki:

* Ufukta şimdi güneş sönmek üzere sallanıyor

Şu var ki çehresi halâ parıl parıl yanıyor. *Akif.*

* (Bizim Lala) hakikatde pişkin ve edib ve evlâd harîsi bir adamdı. Şu kadar ki gece ve gündüz derd ve fikri beş on kuruş kazanıp bir gün evvel memlekete gitmek...di.

Zigâ Paşa

Sanki, gûyâ (ki) (= ke'enne):

* Parlak bir gece idi, sanki göklerden nur yağıyordu.

(«Acahâ, meselâ, yani» mânasıyla: Sanki baştan savmakla iyi mi ettin).

* O bu işden çok gururlandı, gûyâ ki başı göklere değdi.

Bu mânada eskiden *sanki* yerine *sanasın kim* de kullanılırdı:

* Sağlı sollu kâfiri hõb dağıtdı sanasın kim dar yolda tolu düşdü (*Dede Korkud, 73*).

Kaldı ki (= şu da var ki):

Hastanın hali yamandı, yol bitmiyecek gibi uzuyordu, kaldı ki görünürde hiçbir nakil vasıtası da yokdu.

Bereket versin ki, çok şükür ki, allaha şükür ki:

* O gece handa geceliyecektik, bereket versin ki karşımıza bir ahbap çıktı da o azaptan kurtulduk. - A.U.E

Yazık ki, yazıklar olsun ki, te'essüf, olunur ki, heyhat ki (efsus ki), hayıf ki, hayfâki:

* Bugün artık yaşımı başımı almış bulunuyorum; yazık ki bu geçen yıllar içinde

Birinci mutalâa. — Şu aşağıdaki sergileyişte her nidanın ifade ettiği fikirler şimdi gösterilmiş olan sıra ve tertibe göre mutalâa edilecektir.

İkinci muta'âa. — Sekiz «çağırılık» nida, kendi aralarında üç tertipte bir bakışıklı «asymétrique» uyarlık vücade getirmektedir:

1° Ardeci ve öncül vokaller arasında uyarlık:

$$\frac{a}{e}, \frac{ha}{he}, \frac{ay}{ey}, \frac{hay}{hey}$$

2° Baştaki gırtlaklı *h* konsoniyle baştaki (.) konson (konson yokluğu) [1] arasında uyarlık:

$$a \times ha, e \times he, ay \times hay, ey \times hey.$$

3° Sondaki *y* konsonu (= yarım vokali) ile (.) konson (konson yokluğu) arasında uyarlık:

$$a \times ay, e \times ey, ha \times hay, he \times hey.$$

[1] *h* konsoniyle konson yokluğu yani (.) konson arasında uyarlık deniliyor. Bizce bu (.) konson denilen şey, yok olma derecesine kadar yumşayan fakat aslında var olan bir (hemze) dir ki, işte bu *h* ile *h* arasında bir değişim vardır: *h* > *h*. Araplar her vokalin başında böyle bir (müsehhel hemze) olduğunu farzederler; yoksa (.) konsonla *h* arasında yani yoklukla varlık arasında değişirlik düşünmek nasıl olur. A.U.E

heder olmuş ne kadar günlerim var.

* Hayfâ ki diğer mısra'lar hatırımında kalmadı. *Ziyâ Paşa.*

Şüphesiz ki (şüphe yok ki), muhakkak ki:

* Burada birçok şeylerden bahsedildi; şüphesiz ki bunların hepsi sizce bilinmedik şeylerden değildir.

Gerçek ki, (hakikat ki), sahi ki:

* Siz o zaman Avrupa'da idiniz; gerçek ki burada olsaydınız bu iş böyle olmayacaktı.

Elbet (ki), elbette (ki):

* Bol yağmurlar yağalı hayli zaman oldu; elbette ki etraf böyle yeşerecek.

Belli ki, (aşikâr ki):

* Yüzünüz gözünüz toz toprak içinde; belli ki bahçe işleriyle uğraşmışsınız.

Yeter ki, elverir ki:

* İmtihnlarda başarılı olmanız şüphesizdir; yeter ki (elverir ki) derslere vaktiyle iyi çalışmış olarsınız;

Umarım ki (me'muldür ki); ummam ki:

* Bu yıl kardeşim derslerine çok çalışıyor; umarım ki imtihanlarda muvaffak olacaktır.

* Bu yıl kardeşim derslerine pek çalışmıyor; ummam ki imtihanlarda muvaffak olsun, vs. A.U.E

Bu üçlü kümeleme, şöyle bir şema ile hulâsa edilebilir:

$$\frac{a \times ha}{e \times he} \times \frac{ay \times hay}{ey \times hey}$$

Bu fonetikçe muvazilik (koşutluk) manaca bir müvazilik «parallélisme» ile de beraber gibidir; fakat bu edatlardan herbirinin kavramları bazan kuvvetle tekâmül etmiş ve kendi aralarında ayrılık gayrılıklar vücutte getirmiş olduğuna göre, bu yoldaki müvazilik fonetikçe müvazilik kadar tam değildir.

آ

1021. *ā* / nidası (Fransızca muadilleri: ô, ah!, eh!) çağrılmağa yarar. Bunun söylendiği perde «ton» de epeyce değişiklik olur.

Ml.: *آ كوزمك بيكي* *a g'öz-üm-ün bebeğ-i!* [1] «ô prunelle de mon œil» (şefkat, muhabbet);

آ حرف! اددو سنك ايتديك *a herif! ne-dir sen-in et-diğ-in* «triste sire! qu'as-tu fait?» (öfke, darılış);

آ قردهش! بو بويده اولور؟ *a kardeş! bu böyle-mi ol-ur?* «eh! mon cher, agit-on ainsi?» (sitem, serzeniş);

آ جانم آ کلادق *a can-ım an-la-dı-ğ* «eh! mon cher, j'ai compris!» (sabırsızlık, sinirlenmiş);

آ برادر کیمدن اییلك مأمول ایدرسك *a birâder kim-den eyi-lik me'mûl ed-er-sin* «eh! mon cher (mon frère), chez qui comptes-tu trouver de la bonté?» (acıma).

Ardınca gelen kelimenin başı vokalli ise bazan *ay* [2] nidası da kullanılır (bk. § 1028).

Pekiştirimli üymaca edat olarak *a*, sözü daha sağlanmış yapmağa ve başlıcası apaşıkâr bir şeyi bildirmeğe yarar. Eğer kendinden evvel gelen kelime vokalle nihayetlenmiş ise *ya* [3] (bk. 1035) nidası kullanılır.

[1] Bu bahiste geçen misallerin bir çoğu (Türkçe'den Türkçeye bir kamus olan) Kamûs-u Türkî (Samî Bey) den alınmıştır. J.D.

[2] *a(y) oğul* gibi ki, yan yana *a* ve *o* arasında doğan *y* sesi bu *a* ya katılmaktadır. Şu halde bu, aslında *a* nidasının bu durumdaki bir çeşidi olup, ayrı ve müstakîl değildir. Müstakîl olanı (şaşkınlık) bildirenidir. A.U.E.

[3] Bu *a* bir vokal olup, kendinden evvel gelen kelimenin son harfi de vokal olunca, iki vokal yan yana gelmiş «hiatus» yani koşa haline girmiş oluyor ki, böyle durumlarda araya *y* girer. O halde bunun aslı yine *a*dır ki, arizî olan bu *y* böyle yerlerde ona katılıyor. *yazsa ya* misalinde de kaide aynıdır. Ancak *yazsağlar ya* da iş değişiyor. Çünkü kendinden evvel gelen kelimenin sonu vokal olmayıp *r* den ibaret bir konsonla bitiyor; ve bu takdirde *yazsağlar a* demek lâzım geliyorken böyle cemi gaiblerde *ya* suretiinde de kullanılması mümkün oluyor. A.U.E.

Ml. : *آنك انا ان-لا-دی-ن-ال* *añ-la-di-ñ-al* «tu as compris?»;

اور دیدیلرسه اولدیر دیمه دیلر آ *ur de-di-ler-se, öl-dür de-me-di-ler-al* (söylence) «si on t'a dit: frappe! on ne t'a pas dit: tuel» (dicton);

صانار آ کندی مالیدر *saf-âr al k'endi ma-lı-dır* «il vend, c'est son bien!» (C'est à dire, il peut bien vendre; c'est son bien);

آ معلوم *ma'lum a* «mais certainement!» [1];

آ یابانجی دکلز آ *yabancı değil-iz al* «nous ne sommes pas des étrangers!»;

آ اوله ییلیر آ *o-l-a-bil-ir a* «c'est, certes, possible!».

Fiil, (bir temenni ve terenci mânasıyla kullanılan) şarti siygasının ikinci şahsı (muhatapı) ise vücuda gelen ifade, emir siygasına muadil olur; ve nida da vokal ahengi kanununa uyar.

Ml. : *آ باقسه ك* *bağ-sâ-ñ a* «dis-donc!» (mot à mot: «si tu regardais!»);

كلسه ك veya *گله ك* *g'el-sê-ñ e* «viens donc!» [2].

كولسه كره *göl-se-ñiz e* «riez un peu».

Üçüncü şahıs (gaip) da *ya* kullanılır:

Ml. : *آ یازسه یا* *yaz-sâ ya* «qu'il écrive!»;

آ یازسه لر یا *yaz-sa-lâr ya* «qu'ils écrivent!»

İHTAR. — Bağlaç olan *آ ā* (=uzun *a*) dan ileride § 1047 bahs edilecektir.

Eski Osmanlıca'da hakiki nida mahiyetindeki az miktarda bir takım ifadelerde *a* edatı emir siygasına katılmış kullanılırdı:

آ سوسا *sus-a* «tais-toi, silence!»;

آ ساوله *savul-a* «arrière, place!»;

آ آ *a-l-a* «alltrape, tiens!» (MENİNSKI, *Inst.*, I, 255; BLAU, s. 197);

آ آ *a, bak-a* A.U.E. «voyons, attention».

[1] Bu, kelime kelime: *c'est bien sa* mânasındadır. A.U.E.

[2] Bunun hakikatte bir şartiye siygası ile onun ardınca gelen bir *ne* kelimesinden mürekkep olması da mümkündür (bk. § 1232). J. D.

Biz böyle bir ihtimali varit görmeyoruz. Kelime *bağ-sâ-ñ a* (= muhakkak bak) gibi *gel-se-ñ e* (= muhakkak gel) demek olup, *a* (*e*) bir pekiştirme edatıdır (bk. D. L. T.). Lehçemizdeki *döverim ha* daki *ha*, bu *a* nın bir çeşidi olsa gerek. A.U.E.

گوره *g'ör-e* «regarde, vois!» da deniliyordu [1].

MI. : حوا اغجدن يدي ايندى كوره بن اسنه اولادم *Havvā agac-dan ye-di eyitdi g'ör-e* (bak işte) *ben nesne* (hiçbir şey) *o[-ma-di-m* A.U.E «Ève mangea de l'arbre (et dit: «regarde, il ne m'est rien arrivé» (*Envûr-ı 'Aşkın*, yap. 24 V°).

۴

1022. *ه* (ای یا ا) *e* şöyle kullanılır :

1° Birini (bazan takbih edici bir eda ile) çağrılmak, veya birine çıkışmak için.

MI. : *ه* آرتق سنده *e l'artık sên del* «hé! tu en fais du propre» (mot à mot: «hé finalement toi aussi!»).

2° Pekişirilmiş bir edat diye ve başta bir soruyu pekıştirmek için de kullanılır :

MI. : *ه* کیم کاش ؟ *e kim g'el-miş* «qui est venu?».

ه برشی آکلادکی ؟ *e bir şey añ-la-di-ñ-mi?* «as-tu compris quelque chose?»

İHTAR. — Bu edatın uymaca olarak esasen müstesna bir halde kullanılışı hakkında bak evvelki bende.

3° Bir sözü sağlamayı, bir şeye razı oluşu ifade etmek için zarf olarak. buna bazan bir tevekkül veya şarkvari bir kederlilik kavramı da katılır.

MI. : *ه* ضرر یوق *e zarar yok* «eh! cela ne fait rien»;

ه ایسته *e işte* «eh! couci couça» (ki, birinin hal-ü hatır soruşuna cevap olarak söylenen «şöyle, böyle» karşılığıdır);

[1] *bre* (= *bire*) ve *b* < *m* değişimli bir çeşidi olan *mire* de böyle bir emir siyga-siyle bu *e* deu-yapılanmışa benziyor :

bire ağalar, bire nūmerd; Mire deli kavat (*Dede Korkud*, da), vs.

bir-e (ve daha doğrusu: *bür-e* = [ortaya] çık). Bk. D. L. T II, 6 *bar-mak* (çıkıp yükselmek); D. L. T II, 34 *bür-kür-mek* (sırlayıp çıkmak, fışkırmak); D. L. T I, 381 *bür-kä-pire*:

(Arnavudca'nın *more, mori* si Rumca'nın «*pre, bre, vre*» si de Türkçe'nin bu *bire, mire* sinden alınmış görünüyor.)

Yine bk. Rumeli lehçesinde: *pür-le-mek* (nebatlar hakkında) çıkıp görünmek, peyda olmak: *Ağaçta tomurcuqlar pürledi*.

Bunun «Kitab-ı Dede Korkud» a girecek kadar Asyalı bir menseden olduğu açıkça görünüyor ki, bu itibarla «almak, budala» mânalı bir Rumca kelimedenden gelmesini uzak buluyoruz.

Böyle olmakla beraber *bire* kelimesinin («ortaya» çık, çıksan a) mânası unutulmuş olup, bu kelime sadece o mânanın bir çeşidi olan «meydan okuma» mânasında bir nida mahiyetini almış bulunuyor. Bk. § 1039. A.U.E

كاسين ئىدى *g'elsin e mi?* «qu'il vienne, n'est-ce pas? alors vous voulez qu'il vienne?» [1].

ها

1023. *ha* edatı asıl nida olarak kullanıldığı zaman söyleyen zat (mütekellimin) (sujet parlant) ın - icabında onu muhatabına göstermek üzere - bir şeyi gördüğünü bildirir. Bu ilerde § 1045 bahsi gelecek olan *hāh* edatı ile mânadaştır.

MI.: *ها سزك آراديڭكز آدم* *ha, siz-iñ ara-diğ-iñiz adam* «voilà l'homme que vous cherchez».

Birdenbire hatıra bir şey geldiğini veya bir şey hatırladığını, bir şeyin neden sonra farkına varılmış olduğunu veya bir şey hakkında fikir değiştirildiğini bildirmeğe de yarar.

MI.: *ها خاطر مه كدى* *ha, hatır-ım-a g'el-di* «attendez, je me rapelle»;

ها سزه بر شى سويله به جگدم *ha siz-e bir şey söyle-yecek-di-m* «ah oui! je voulais vous dire quelque chose»;

ها اوت اكلادم *ha evet, añ-la-dı-m* «ah oui, j'ai compris»;

ها او وقت مسئله چانالاشدى *ha, o vaqıt mes'ele çatal-ı-a-ş-dı* «ah, en ce cas la question se complique» (*Letāif-i Nasreddin Hodja*, s. 196).

1024. *Ha* pekiştirici bir edat vazifesini de görür:

MI.: *ها يورويك* *ha yürü-yün* «allons, marchez»;

[1] Müellif, burada yeri olmayan bu *e mi* kelimesinde yanılıyor: Çünkü, bu burada bahsi geçen nida edatı *e nin* sorulu hali değildir. Bu, ayrı bir *yamu* (*yanu*) kelimesinin ince ahenklisi olan *yemü* den bozulmuş bir *e mi* olsa gerek. D. L. T, III, 19: *yama* «bu sözü kullandın mı, söyledin mi; yapmak üzere belledin mi» mânasında bir kelime olup, aslı *ya-mu* (yani: *evet mi*) dir: *ya*, evet mânasında ve *mü* de soru mânasında bir edattır. (D. L. T, III, 83: *yah* ve hızla söylenirken *h* düşerek sadece *ya* = evet, peki demektir): *sen bar gıļ ya-mu* = sen git olur mu?

D. L. T, III, 178: *يا، يور، يور* *yanu, (yamu) = ... yeyim (yesin, sin) de gör* (görürsün) mânasında da kullanılır edattır:

men bargay men yamu = ben gideyim de sen gör (görürsün)..

Bunu *ey(i)mi* den bozulmuş bir kelime saymak da hatıra gelir, ve makul de görünür ise de, Kâşgarlı'nın tefsiri daha uygun ve sihatli görünüyor. A.U.E

او ها نه بویک او *ha ne bûyûk ev!* «quelle grande maison!» [1].

باجعکزی اوزادیکز ها شویله شمیدی بامبکزی *bacağ-ıñızı uza-d-ıñız ha şöyle şimdi bas-ıñız* A.U.E (kunduracıda) «allongez votre jambe. Bien; mettez le pied par terre à présent (cordonnier)» (Guide de conversation, s. 480).

Böyle hallerde çoğu zaman uymaca «enclitique» olarak kullanılır.

Ml. : اما یادیک ها *amma yap-dı-ñ ha!* «tu en fais de belles» (mk. § 932);

ها گدی *g'el-di ha?* «il est venu, n'est-ce pas?».

Çok zaman da bu uymaca *ha* bir ihtar bir sakındırma veya bir tavsiye bildirir.

Ml. : صاقین کیتنه ها *sakın g'it-me ha* «garde-toi bien d'y aller!»;

اوغلان (اولان) اوصلو اوتور طایغی یرسک ها *oğlan (ulan) us-ı otur dayğ-ı yer-sin ha* «tiens-toi tranquille, (sans quoi) tu auras (mot à mot: «tu mangeras») du bâton»;

اما طیانکز ها ثبات لازم متانت ها *ama daya-n-ıñız ha sebat lâzım metānet ha* A.U.E «Tenez-vous ferme au moins» (*Dépit amoureux* den: Ahmed Vefik paşanın «*İnfi'âl-i aşk*» diye Türkçeye çevirdiği eserden, s. 39).

1025. *ha* zarf olarak tasdiklemeği ifade eder. Mk. Çağatayca *hav*.

Ml. : — گدی یرسه *g'el-ir-sin* «viens-tu?» — ها! *ha!* «oui!». [2].

Beraberce bulunduğu fiil gibi kendisi de tekrarlandığı zaman *ha* edatı hadesin devam ve istisnalarını, sebat ve karar üzere olduğunu bildirir.

[1] 1023, 1024 üncü bendlerde verilen misaller arasında başka başka roller ve mânalardaki bazı *ha* lar karıştırılmış gibi görünüyor.

1023 dekiler: aşağı yukarı «işte» mânasındadır.

1024 de (ha yürümek) deki *ha* «işte» mânasına değil sadece pekiştirici mânadadır, «muhakkak yürüyün, yürüseniz'e» demektir; fakat onun alt yanında gelen (ha ne büyük ev) misalindeki *ha* bu rolde değildir. (Bak işte, ne büyük ev) yerinde olarak işte.. mânasıyledir.

Bundan sonra uymaca olarak verilen misallerdeki *ha* lar hep pekiştirici edatlardır. 1025 de ayrı gösterilen *ha* lar zarf olarak bu işte mânasına olanlardan ayrıdır. Şu halde çeşit çeşit mânalarla görünen bu *ha* ları hep bir bend içinde gösterip, sadece pekiştirici mânada edat olanlarını da ayrı bir bende bırakmak daha iyi olurdu gibi görünüyor. A.U.E.

[2] Bu: Gelirsin değil mi = «tu viens n'est-ce pas» suretinde olsa gerek. A.U.E

Ml.: *el-in-de-ki ceride-yi ha oku-yor ha oku-yor* «il n'arrête pas de lire le journal qu'il tient dans sa main» (HUSSEİN RAHİMİ, *Metres*, s. 23);

qarı-niñ qafa-sı kule-niñ tepe-sin-de ol-an yel-ğovan gibi ha dön-er ha dön-er A.U.E (*İnşâ-i Aşk*, s. 39) «la tête d'une femme est comme une girouette, au haut d'une maison (tour A.U.E), qui tourne au premier vent».

İHTAR. — *ha* yı bir emir siygasından sonra uymaca olarak getirip, onun ardınca aynı siygayı veya aynı fiilden muzari muhatabını sorulu ve olumsuz şekliyle bulundurarak yine böyle bir kavram elde edilir.

Ml.: *zâten kalk-dı-m kalk-alı* *g'ez-in ha g'ez-in vücūd-um hiç yer g'ör-me-miş-di* A.U.E (HUSSEİN RAHİMİ, *Tesâdüf*, s. 43) «d'ailleurs depuis que je me suis levé, je suis tout le temps debout, à circuler (*g'ez-in ha g'ez-in*), mon corps ne connaît pas de repos»;

Taîrı-niñ gün-ü işte böyle did-in ha did-in-me-z-mi-siñ A.U.E (*Aynı yer*) «et te voilà obligé de t'agiter ainsi (*didin-ha didinmez misiñ*) toute la sainte journée»;

nāme g'el-ecek di-ye bek-le ha bek-le-me-zmi-siñ A.U.E (*Aynı muharrir*, *Metres*, s. 554) «et nous voilà à attendre indéfiniment (*bekle-ha beklemez misiñ*) que la lettre (d'amour, A.U.E) arrive».

1026. *ha* nın bağlaçlık edat olarak şöyle kullanışları vardır.

1° Şart cümlelerinde kısıtlılı «restrictif» bir mânası vardır ki bu, derpiş edilen bir saraziye karşısında fikir değiştirileceğini bildirir.

Ml.: *ol-a-maz! Ha g'elin ol-ma-sa hatırlınız için gid-e-yim* «c'est impossible. Ah! si ce n'était ma belle-fille, je vous accompagnerais» (MEHMET TEVFIK, *Istanbul'da bir sene*, 2° ay, s. 35);

g'ör-me-di-m-se ne yap-a-gım ya-lan-mı söy-le-ye-yim? ha, koyun-lar-ı g'ör-se-m... o başka (*Aynı yer* s. 33). «n'ayant pas vu (vos moutons), que voulez-vous, que je mente (en disant que je les ai vus)? Ah! si je les avais aperçus... c'aurait été autre chose».

2° Kelâmın iki uzvu arasında tekrarlanmış olduğu zaman *ha*, bir *aynılık* kavramıyla mezc edilmiş *muhayyerlik* «alternative» (mk. § 978) bildirir.

Ml.: *ha ben ha sen* «toi ou moi, indifféremment»;

ha hoca Ali, ha Ali hoca «c'est la même chose, c'est honnet blanc, blanc bonnet» [mot à mot: soit Khodja Ali, soit Ali Khodja].

Bazan tekrarlı *ha* bir hadisin olmak üzere, olmaya pek yakın olduğunu bildirir.

Ml.: *yarı uyu-r yarı uyan-ık gibi g'özler nîm mesdûd bir hal-de k'endin-den ha g'eçiyor ha g'eç-mek-de ik'en* (HUSSEİN RAHİMİ, *Metres* s. 490) «moitié cu-

dormi, moitié éveillé, les yeux à demi fermés, comme sur le point de s'évanouir».

İHTAR. 1 — Azerce'de *ha beyle* tam böyle, böylece (mk. şimdiki Osmanlıca'da *böyle*, *öyle* ve eski Osmanlıca'da *eyle*) itadesi var (ki, Fransızca'da «de même, pareillement, également» ve sıfat olarak «semblable, pareil, identique» mânâsındadır.

Mk. şu misallerle ki, Aşundof'un komedyalarından alınmıştır:

ha beyle... nice ki... ha beyle... A.U.E (s. 7);

vezir mat kal-ur ve ha beyle Şu'le hanum A.U.E (s. 129)
«le Vizir reste ébahi. Il en est de même pour Şu'le hanum»;

iki-m-ci otak-da ha beyle ferş-ile döşe-n-miş-di A.U.E (s. 177), «la deuxième chambre était garnie de meubles tout pareils».

İHTAR. 2 — Bazan vaki olduğu üzere, bu nidayı Azerce'de (Meselâ: *ha vaqıt* ne vakit «quand?», Aşundof s. 90, 172, 178 suretinde) rastlanan soruluk *ha* edatiyle karıştırmamalı. Osmanlıca'da bunun bazı soru kelimelerinde izleri bulunmaktadır: *hanı* (ki, daha eskisi *kanı* § 385), *hangi* (ki, daha eskisi: *kanı*); *haçan* veya *kaçan* (§ 1016); mk. Azerce'de *hara*, *harda*, *hardan* «nerce, nerde, nereden «où, d'où»; *hanı* hangisi «lequel?».

Bu unsur, Kırgız, Sagay, vs. de rastlanmakta olan daha eski bir *kaç* kelimesi yerindedir.

MI.: *siz-lâr kaç yârgü barseñizlâr* sizler ne yere varıyorsunuz A.U.E «où allez vous?» *Yedi Uyurlar*, Çin Türkistanı Türkçesi, s. 229).

kaç Osmanlıca'daki ne nin tam mânâdaşındır; yine mk. § 388, *kaçdag* (§ 389), *kaçay* (§ 390, İhtar), *kaçu-ma* § 423; sonları *heyle* § 402, sonları.

46

1027. *he* nidası' pekiştirimeci «corroboratif» uymaca bir edat olarak kullanılır görülüyor.

MI.: *vay kaç-mak he [1] hanı barış g'ör-üş ol-du di-yor i-di-k* A.U.E «comment! lui déjà! mais ne parlions-nous pas de paix et de conciliation» (MİHRİ, *Letâif-i Asâr*, s. 42).

Bu, çoğu zaman tasdikleyici bir zarf mahiyetindedir (= Fransızca: oui).

MI.: *he [1] evet «oui»;*

he işte o dur «c'est celui-là»;

şimdi(k) sen baş-a ne teklif ed-er- [2] *he* *derim*

[1,1] Bu *he* taşra ağızından işidilmiş bir te'kid edatı olabilir ki, bu mânâda umumi dildeki *ha* nin tamamıyla karşılığı olur. A.U.E

[2] Buradaki *he* biri nida ötekisi zarf olan öteki *he* lerin mahiyetinde olmayıp, sadece bu türü kullanılmak şartıyla *evet* mânâsındadır: *he demek* (= evet demek, tasdik ve kabul etmek) mânâsında bir tâbirdir. A.U.E